

Марина КЕХТЕР

ТЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ІНТЕГРАЦІЯ ЖІНОЧОГО ЯК СКЛАДОВОЇ НОВОЇ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

Розглядається проблема гармонійної, конструктивної взаємодії чоловічого та жіночого в соціумі, шляхи подолання гендерної дискримінації і негативного впливу гендерних стереотипів на конструктивний, творчий розвиток особистості. Тендерна проблематика в останні роки набуває активного розвитку у філософії, психології, соціології, політичних науках. Мета статті — повернути увагу до проблеми гендерної рівності, а також висвітлення

результатів експерименту, який був проведений зі студентами і який було спрямовано на поширення уявлень про гендерні стереотипи.

Двадцятье сторіччя залишилося у нашій пам'яті як епоха видатних наукових досягнень. Але двадцять перше сторіччя, на жаль, успадкувало від минулого чимало глобальних проблем, вирішення яких вкрай необхідне для можливості подальшого еволюційного розвитку суспільства. Маскулінна культура, яка домінувала протягом двох останніх тисячоліть, вичерпала свій потенціал і сьогодні все більш наявно викриває тупикову фазу у своєму розвитку. Глобалізація усіх процесів сучасного суспільства призводить до потреби розуміння і швидкого реагування на ті зміни, які відбуваються на макро- і мікрорівнях у всіх сферах взаємодії людини і природи. Характерна для маскулінної культури стратегія насильництва й ігнорування у будь-якій формі опозиціонування призвела до знесення самої себе і вступу до фази самознищення. Подальше ігнорування, маргіналізація жіночих стратегій виживання ставить під загрозу можливість існування людства як виду.

Для подолання кризи розвитку соціуму необхідна активізація жіночих стратегій виживання на всіх рівнях інтелектуальної та культурної діяльності людства. Характерна риса цих стратегій, що базуються на фемінній культурі, — спрямованість на особистість. Один із шляхів легалізації фемінної спрямованості в соціально-культурному аспекті — це інтенсивне включення гендерної проблематики до формування нової освітньої парадигми.

У процесах демократизації, що поступово набувають незворотнього характеру в Україні, проблема гендерної рівності дуже важлива. Парадок-

сально, що в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору, жінки змушені відстоювати ті права й соціальні захисти, які вони вже мали [4].

Сучасне суспільство сформувалося в умовах двотисячолітнього домінування патріархатної культури, маскулінної за своєю суттю, для якої характерна жорстка детермінація структури соціальних відносин з перевагою авторитарного типу управління. В інтелектуальній історії людства панувала мізогінія — нейтралізація, виключення жіночого як із системи раціонального філософського мислення, так і з системи організації життя суспільства. Репрезентуючи тип мислення, маркований як «чоловічий», наукова стратегія класичної науки зводилася до технології контролю за природою і суспільством. Жіночий досвід переживання та осмислення життя був повністю нівельований.

Наука занурена в соціум, і соціум усмоктує в першу чергу ті ідеї, які підтверджують «правильність» соціальних змін за тієї чи іншої історичної доби. Активне поширення ньютонівської системи світосприйняття у Західній Європі за доби знищення феодалізму і наступу машинної цивілізації яскраво демонструє спроби надати універсальності законам, які діють у локальних сферах реальності [7]. Наука розвивалась і відображала діалог людини із природою. Відчайдушні спроби досягнути неможливого, страх і відчуття власної безпорадності найчастіше підштовхували людину до бажання знайти прості пояснення складних явищ, до уявлення про природу як про велику механічну іграшку. У ній всі процеси відбуваються у співвідношенні із закономірностями, в яких знання вихідних умов дає гарантію передбачення результату. Жорсткий детермінізм, розподілення всього, що існує, на частини, прихильність до пошуку у всьому вертикальної ієрархії відводили від бачення природи такою, як вона є. Кажучи «людина», ми з повним правом могли поставити знак рівності і сказати «чоловік». Жінка з її особливим досвідом переживання світу, а водночас і все, що було кодифіковане в європейській культурі як прояв жіночого і не вписувалося у лінійне мислення, а також у межі раціонального, відкидалося, прирівнювалося до понять «природа», «стихія», «хаос».

Наведемо уривок з філософського есе Георга Зіммеля: «Мистецтво, патріотизм, мораль взагалі й соціальні ідеї зокрема, правильність практичного судження й об'єктивність теоретичних знань, енергія і глибина життя — всі ці категорії за своєю формою і спрямованістю належать всьому людству, але у своїй реальній історичній конфігурації вони наскрізь чоловічі. Припустімо, що всі ці речі, розглянуті як абсолютні, ми визначаємо одним-єдиним словом «об'єктивні». Тоді ми виявимо, що в історії нашої раси має вагу рівність: об'єктивний = чоловічий» [10, 56].

Оскільки жіноче маркувалося як стихійне, хаотичне, негативне, то сама жінка існувала без права голосу і права участі у створенні картини світу. Патріархат остаточно переміг, але людство програто. Почалася тривала боротьба людини з самою собою; були зруйновані природні відносини з навколишнім світом; домінуюча культура набула рис особистості з комплексом неповноцінності, яка постійно намагалася компенсувати проблеми свого «недорозвитку» за рахунок «когось іншого». Таким «кимось іншим» для чоловіка виявилася жінка, а для людства — природа.

Яскраве свідчення цього — екологічна ситуація на всій земній кулі. Людству стало важко виживати на планеті через те, що основну частину свого процесу мислення воно проводить у просторі соціокультурних структур, занадто далеких від реального, природного життя. Щоб підвищити або знизити ціну за барель нафти світові лідери витрачають життєві й матеріальні ресурси задля компенсації своїх амбіційних інтересів. Незрівняно менші обсяги ресурсів витрачаються на вирішення справді життєво важливих проблем людства.

Жорсткий детермінізм, властивий патріархальному світосприйняттю, — характерна риса локальних систем, тому спроби розповсюдити закони, які діють у локальних системах, на упорядкування світу в цілому призводять до негативних наслідків, особливо в умовах сучасної швидкості розвитку технологій і можливостей впливу людини на середовище свого існування.

Переосмислення ставлення людини до світу, яке неможливе без прийняття жіночого як рівноправної складової, стає все більш актуальним для сучасного розуміння устрою соціальних систем як складних і відкритих, що знаходяться у постійній взаємодії із середовищем. Це відповідає концепції роботи кожної живої системи, а соціум повинен бути і є таким.

Філософія фемінізму другої половини минулого століття зробила суттєвий внесок у відмову від практики бінарного, фалологоцентричного мислення. Вона обґрунтувала рівноправність усіх практик і форм життя, затвердила принципи відкритості, динамічності, відсутності ієрархій у сфері сучасного життя і розвитку демократичних стратегій [2].

Але для чого жінці потрібна політична й економічна влада? З погляду філософії, соціальну систему формують об'єкт і суб'єкт управління. Система взаємодіє із середовищем завдяки отриманню інформації, потім відбувається її обробка, і на виході система впливає на об'єкт управління. У соціальному управлінні об'єктом постає суспільство в цілому, але суб'єктом переважно виступають чоловіки. На вході в систему вся інформація про суспільство також проходить обробку в чоловічому варіанті світосприйняття. Природно, що на виході подібна система соціального управління однобічно відображає реальність.

У механізмі управління фундаментальна роль належить зворотному зв'язку. У загальному вигляді даний принцип формується так: у будь-якій взаємодії джерело і приймач неодмінно міняються місцями. Система соціального управління з «обличчям чоловіка» наприкінці своєї діяльності знищувала і самого чоловіка. Властиве чоловікам схилення перед силою і вірою у дозвіл насильництва породжувала політичні режими з виразними ознаками шовінізму, наприклад, фашизм. Чоловік, який став «гарматним м'ясом» для війн, відчув на собі всю огидність і неприродність правоти сильнішого.

На результат діяльності людини, безумовно, впливає її особистий емпіричний досвід. Тому чоловік як суб'єкт системи управління своїми діями відображає лише своє емпіричне уявлення про ці проблеми. Кількісна перевага чоловіків у системі соціального управління, особливо на ключових позиціях, — тендерна дискримінація, що ніяк не виправдана з погляду здорового функціонування системи управління.

Але тільки механічне зрівняння кількісної рівноваги не вирішить сьогодні проблеми тендерної рівності. Протягом тисячоліть дискримінаційного ставлення до жінки саме поняття жіночого було трансформоване згідно із панівною маскулінною культурою. Велика Французька революція, а потім і соціалістична впустили жінку в інформаційний простір соціального життя, але через чоловічі двері. «Жіноче» так і залишилося репресованим. Георг Зіммель зазначав, що оцінювальні стандарти не нейтральні; хоч вони не зважають на статеву різницю, але все ж таки за своєю суттю — чоловічі. Він писав, що не вірить в суто «людську» цивілізацію, в якій не виникала б проблема статі завдяки причині, що полягає у наївному ототожнюванні понять «людська істота» і «чоловік» — понять, які у багатьох мовах були позначені одним і тим же словом [10].

Специфіка жіночого як такого була знецінена і втрачена, що робить контакт суб'єкта з реальністю розірваним, позбавленим тактильності, а отже, без можливості реалізації творчого пристосування до середовища. Формула «жінка рівна чоловіку» вміщує жінку у «прокрустове ложе», в якому її позбавляють всього, що не притаманне сильній статі. Але поняття «рівність» не повине означати «однаковість». «Війна статей» — це безглузддя.

Криза маскулінності полягає у прагненні протиставити чоловіче як «правильне» жіночому як «неправильному». Але, як писав Юнг, жінка — джерело інформації про речі, непосильні для чоловіка [8]. Біологічна й соціальна системи відкриті: вони обмінюються речовиною, енергією та інформацією з середовищем. Якщо уявити чоловіка індивідом «А», а жінку індивідом «В», то в контексті інформаційної взаємодії реальна ситуація, коли сигнал, який надає оточуюче середовище і не детектований індивідом «А», може бути сприйнятий індивідом «В» і перетворений ним у сигнал іншого роду, для виявлення якого індивід «А» має все необхідне [7]. Таким чином, для відкритої системи обмін енергією й інформацією із середовищем забезпечується тим краще, чим ширший спектр цієї взаємодії. Витискування, ігнорування інформації, яку номіновано як жіночу, призводить до деформації обмінних процесів інформаційного простору суспільства і середовища, і це, як наслідок, негативно впливає на розвиток соціуму.

Поняття «гендер» ключове в деконструкції соціальних стереотипів, сформованих під впливом патріархату і здатних закласти підґрунтя для більш повноцінного пізнання й формування суспільства і його суб'єкта. Як протиположність раціональному суб'єкту патріархатних стратегій, гендер оперує поняттями «суб'єктивність», включаючи до раціонального базису конотації чутливості (відчуження), тактильності.

Вперше визначення тендеру з'явилося у статті Гейла Рубіна «Обмін жінками: нотатки з політекономії статі». У ній поняття «гендер» визначається через комплекс узгоджень, які регулюють біологічну стать як предмет суспільної діяльності. Гейл Рубін зазначає, що соціальна стать — це форма соціального розподілу, який пов'язаний із різними можливостями. Свою теорію він виводить із розробки енгельсівської теорії, де вчення про стать

виводиться із вчення про спорідненість. У книзі Леві-Стросса «Основні структури спорідненості» остання розглядається як накладання культурної організації на біологічне відтворення [3].

Тендер як дисципліна в освітній системі дозволяє створити новий культурний рівень, який сприятиме засвоєнню жіночих стратегій виживання і розвитку, відмінних від патріархатних, подібно до того, як еволюція відрізняється від революції. Це підтверджують дослідження Хофстеда, згідно з якими високий ступінь маскулітності, притаманний даній культурі, означає високу цінність у ній матеріальних речей, влади і представництва. Культурі, в яких головну цінність становить сама людина, її виховання, вважають фемінними, або заснованими на «жіночому підході» [9].

Англійське слово *Gender* означає рід як граматичний рід, або вид у сенсі відношення до певного класу, а в людському суспільстві — до родинної традиції споріднення, до того, що встановлює зв'язок поколінь або генерацій. Воно покликане відрізнити «соціальну стать» від біологічної статі, яку позначають словом *Sex*.

Поле для тендерних досліджень виявляються психологічні, соціокультурні особливості, які приписуються одній чи іншій статі в той або інший історичний період і стають приводом для виникнення тендерних стереотипів. Коли говорять про тендер, то припускають різницю в соціальному становищі чоловіка і жінки, яка встановлюється у процесі формування тієї чи іншої культури.

«Ми можемо відрізнити «стать» (*sex*) у сенсі біологічних й анатомічних відмінностей між чоловіком і жінкою від сексуальної активності... Якщо стать має відношення до фізичних, тілесних відмінностей між жінкою і чоловіком, то поняття «тендер» торкається їх психологічних, соціальних і культурних особливостей. Розмежування статі і тендеру фундаментальне, тому що багато відмінностей між чоловіком і жінкою не біологічні за своєю природою. Якщо стать індивіда біологічно детермінована, то рід (тендер) культурно і соціально заданий» [5, 130].

До кінця шістдесятих років двадцятого сторіччя соціальна теорія ігнорувала тендерні відносини і навіть не розглядала жінок як дискриміновану соціальну групу. Але ж ще Адлер зазначав, що чоловіки вимагають і отримують за свою роботу більшу платню, ніж жінки. «... Це положення відображене у розумах більшості людей у вигляді думки, що жінки створені задля чоловіків і задля їх обслуговування, але це вигадане припущення, яке засноване на штучному розподілі...» [1, с. 76].

Багато в чому перевага чоловіків не має природного характеру, і тому її довелося закріпити низкою законів. Тривалий час жінки не мали права навчатися в університетах; в Росії до 1917 року жінкам було заборонено викладати. Жінки, які брали участь у Великій Французькій революції, обурювалися, що права людини і громадянина існують лише для чоловіків, у відповідності з доктриною Руссо. Англійський філософ і економіст Джон Стюарт Мілль одним із перших висунув концепцію рівної статі, але у Європі XVIII—XIX століть рівність міжчоловіками й жінками була поширена тільки

на сплату податків, права ж на володіння власністю були істотно обмежені. В Англії жінка, виходячи заміж, втрачала право розпоряджатися своїм майном. Відношення у шлюбі в Росії у середньовіччі регламентувалися *Домостроем*, в якому положення жінки визначалося як положення старшої служниці. У період страшного середньовіччя в Європі загинули мільйони жінок у вогнищах інквізиції.

Нерівність виливалася в насилля. Тріадис зазначав, що насильство щодо дружин розповсюджене приблизно у 84% країн, що дорослі жінки з найбільшою вірогідністю стають жертвами насильства, а дорослі чоловіки — винними у його спричиненні, що побиття дружин відбувається найчастіше у тих суспільствах, де чоловік користується найбільшою економічною владою і волею у прийнятті рішень, на відміну від дружини [11].

Серйозним результатом міфу про неповноцінність всього, що несе у собі риси жіночого підходу, виявляється своєрідна полярність позицій. Усе чоловіче просто ідентифікується зі значущістю, силою і непереможністю; жіночій половині відведено покірливість, невірність і другорядність [1]. Подібні стереотипи зберегли свій вплив і в наші часи.

З метою вивчення впливу та меж поширення уявлень про тендерні стереотипи у студентському середовищі нами було проведено констатуючий і формуючий експерименти. Задля дослідження факторів самооцінки використовувалась методика диференціалу особистості (ДО). Методика розроблена на основі сучасної російської мови і відображає сформовані у нашій культурі уявлення про структуру особистості. Методика ДО адаптована співробітниками психоневрологічного інституту імені В. М. Бехтерева як компактний і валідний інструмент вивчення певних властивостей особистості, її самосвідомості. З метою дослідження тендерної ідентичності застосоване анкетування згідно з опитувальником, який розроблено Сандрою Бем (в літературі вживається як анкета статевої ролі *BSRI*). Опитувальник використовується задля вияву ступеня притаманності маскулітних і фемінних характеристик, що дозволяє визначити тип особистості: маскулітний, фемінний, андрогінний. Згідно з теорією Сандри Бем, можна говорити про існування як мінімум восьми типів тендерної ідентичності: чоловіка з виявленими маскулітними якостями, не виявленими фемінними; чоловіка з виявленими фемінними якостями, не виявленими маскулітними; андрогінний тип, якому властиві перші і другі якості, що виявлені слабо; андрогінний тип, якому властиві перші і другі якості, що виявлені сильно; те саме щодо жінок [6].

У констатуючому експерименті було опитано 50 студентів 4 курсу: 20 студентів Економічного університету, 30 студентів Академії дизайну і мистецтв. Критеріями відбору студентів цих вузів були наступні: однаковий вік і закінчення одного з етапів освіти (бакалаврат), однаковий соціальний статус — студентство. Різниця професійної спрямованості студентів двох вузів дозволяє порівняти, як цей фактор впливає на диференціал особистості і показники фемінності й маскулітності.

Формуюча частина експерименту була проведена на основі Академії дизайну і мистецтв. Критеріями відбору експериментальної і контрольної груп були: однакова група за віком, однаковий соціальний статус, однакова професійна спрямованість. Експериментальну групу склали 10 студентів Академії дизайну і мистецтв; критерій відбору групи був вільним, за ступенем зручності розкладу. Контрольну групу склали 20 студентів Академії дизайну і мистецтв.

У межах формуючого експерименту зі студентами експериментальної групи проводилися заняття, метою яких було виявлення й аналіз уявлень студентів про тендерні стереотипи і розширення цих уявлень за допомогою лекційних і тренінгових занять. Наші дослідження показали, що тендерна ідентичність переважної більшості студентів, незалежно від професійної спрямованості, відповідає андрогінному типу. Це стосується як юнаків, так і дівчат. Оскільки виявилось, що показники сили, активності, спілкування, які свідчать про розвиток вольових сторін особистості, в експериментальній групі збільшились у позитивний бік після проведених занять, можна зробити висновок, що розширення меж уявлень про тендерні стереотипи позитивно впливає на самооцінку особистості, що збільшує можливості її самореалізації в суспільстві.

Наші дослідження підтвердили, що спроби жорсткої детермінації за тендерною приналежністю особистості в соціумі не мають природного характеру і виявляються наслідками існуючих тендерних стереотипів, які ми успадкували від патріархатної культури. Низький рівень фактору активності у юнаків свідчить про проблему кризи маскулітності в сучасному суспільстві. Можливо, це наслідок того, що на сьогодні відповідати традиційним тендерним стереотипам складно також і самим чоловікам. Більше того, тендерні стереотипи обмежують самореалізацію особистості. Дослідження, проведені у студентському середовищі, показують, що сьогодні немає підстав для існування в нашому суспільстві ситуації дискримінації жінок. Така ситуація — наслідок існування тендерних стереотипів. Зміна цієї ситуації в Україні можлива через комплекс заходів, в тому числі і через поширення уявлень про тендерні стереотипи, через послідовну зміну самих стереотипів, включення тендеру як дисципліни до системи освіти. Це потрібно як для жінок, так і для чоловіків, для суспільства в цілому.

Також необхідне подальше розширення і поглиблення тендерних досліджень, активна адаптація їх результатів у всіх сферах і на всіх рівнях соціального, наукового, культурного, політичного життя суспільства, популяризація ідей гендерної рівності. Інтеграція жіночого в соціум, зміна уявлень про тендерні стереотипи, які сьогодні обмежують розвиток особистості і сприяють тендерній дискримінації, дозволить виробити нові стратегії еволюційного розвитку соціуму. Важливу складову гуманістичних стратегій розвитку суспільства становить нова освітня парадигма, до якої входить тендерна освіта. Так, наприклад, у США тендерні дослідження вже протягом десяти років мають статус офіційної навчальної і наукової дисципліни, обов'язкової для вивчення, зокрема, майбутніми соціальними робітниками й державними службовцями.

Марина Кехтер. Тендерна рівність: ітеграція жіночого як складової...

В Україні тендерна освіта також має стати найважливішим стратегічним фактором упровадження ідей плюралізму, чинником формування нового світорозуміння, що поєднає ідею цілісності з різноманітністю чисельних образів нашого світу, розуміння життя як багатоскладового процесу синергійної взаємодії.

Література:

1. *Адлер А.* Воспитание детей. Взаимодействие полов. — Ростов-н-Д.: Феникс, 1999. — 320 с.
2. Введение в тендерные исследования. / Под ред. И. Жеребкиной. — СПб.: «Алетейя», — 2001. — 708 с.
3. *Гапова Е., Установова А.* Антология тендерной теории. — Минск: Профили, 2000. — 208 с.
4. *Жеребкина И.* Женское политическое бессознательное. — СПб.: «Алетейя», 2002. — 224 с.
5. *Костикова И.* Введение в тендерные исследования. — М.: МГУ, 2000. — 306 с.
6. Практикум по тендерной психологии. / Под ред. И. С. Клещиной. — СПб.: Питер, 2003. - 480с.
7. *Пригожий И., Стенгенрс И.* Порядок из хаоса. — М.: Editorial УРСС, 2002. — 432 с.
8. *Юнг Г.* Аналитическая психология и психотерапия. — СПб.: Питер, 2001. — 508 с.
9. *Hofstede G.* Culture's consequencences: international differences in work-related values (Beverli Hills, 1984).
10. *Simmel G.* Pliiliosophische Kultur.
11. *Triadis H. C.* (1994). Culture and social behavior, N. Y., McGrow - Hill.

Марина Кехтер. Тендерное равенство: интеграция женского как составляющей новой эволюционной парадигмы

Дается анализ сформированного в европейской традиции патриархатного образа мышления, характерной чертой которого является маргинализация женщины и всего, что было номинировано в культуре как женское. Современное развитие общества требует смены архетипов бинарного, авторитарного патриархатного мышления, придающего ценностный статус объекту в зависимости от его принадлежности «мужскому» или «женскому». Актуальность этого назрела и с точки зрения понимания социума как сложной, открытой системы, отличной от ньютоновских механистических представлений, и с точки зрения понимания развития основной составляющей социума — самого человека. Осознание процессов развития на новом уровне открывает возможность и делает необходимым принятие понятий «хаос», «женское» без негативной окраски и открывает перспективы налаживания естественных отношений с природой. Изменение стереотипов мышления, по мнению авто-

ра статті, позволит актуалізувати креативність, дасть можливість більш адекватного своїм можливостям и потребностям розвитку личности и соціума в целом.

Maryna Kehter. Gender Equality: integration of feminine as a constituent of a new evolutionary paradigm

The article is devoted to studying the harmonious interaction between masculine and feminine in society, the ways of overcoming the gender discrimination and negative influence of gender stereotypes on personality's intellectual and creative development. Gender issues nowadays draw more and more attention of philosophers, physiologists, sociologists, and political scientists. To show the results of experiment on student's attitude toward the gender stereotypes is the goal of the article.